Христина МАКОВИЧ

ПИСЕМНА ПАМ'ЯТКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ РУКОПИСНИХ УЧИТЕЛЬНИХ ЄВАНГЕЛІЙ ІЗ ТЕРИТОРІЇ КАРПАТ)

Схарактеризовано деякі методологічні особливості вивчення писемних пам'яток з погляду історичної діалектології: сформульовано принцип та критерії виділення діалектних елементів у давніх текстах. На підставі принципу відносної сталості мови та за допомогою низки критеріїв виокремлено діалектні риси в одинадцяти списках рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст. У текстах виявлено говіркові елементи, притаманні загалом південно-західному наріччю української мови, а також діалектам карпатської групи. Вказані діалектизми дали змогу встановити походження рукописів з території Карпат, а саме з таких українських земель, як Бойківщина, Лемківщина, Закарпаття.

Ключові слова: історична діалектологія, писемна пам'ятка, учительне Євангеліє, діалектизм.

Історична (діахронна) діалектологія – мовознавча дисципліна, яка вивчає походження й розвиток діалектних мовних явищ. Одним із найважливіших джерел для історико-діалектологічних студій є писемні пам'ятки. Створені на певній території, давні тексти зберігають відбиток живого мовлення тієї місцевості, де їх було написано.

Історики мови нерідко констатують у писемних пам'ятках наявність характерних мовних рис, які відповідають діалектному мовленню певних українських територій. Такі висновки цілком виправдані, адже літературно-писемна мова попередніх століть не мала суворих норм, які б обмежували вживання говіркових елементів.

Діалектні риси в українських рукописах привернули увагу мовознавців досить рано – ще в XIX ст. Я. Головацький у «Розправі о язиці южнорускім і його нарічіях» (1849) писав, що як тепер, так і в давнину в українській мові було кілька наріч і деякі з них можуть бути зафіксовані у збережених пам'ятках: «...от того часу [XVII ст.] маємо писемні пам'ятники, котрі нам показують, що язик южнорускій був совсім такій, як нині в устах народа" [6, с. 26]. Одним із перших українських лінгвістів, який звернув увагу на локальні особливості мови писемної пам'ятки, був П. Бузук, який стверджував, що

Луцьке Євангеліє XIV ст. дає достатньо матеріалу для виявлення говіркових ознак і відбиває фонетичні та морфологічні риси мовлення околиць Луцька [4].

Загалом дослідження в царині діахронної діалектології вели у двох головних аспектах: вивчення виявів говіркових елементів в окремих писемних пам'ятках (праці І. Огієнка, С. Бевзенка, І. Керницького, У. Єдлінської, В. Німчука, Д. Гринчишина та ін.), а також вивчення становлення й розвитку окремих діалектів як систем (праці «Нарис історії українських закарпатських говорів», «До питання генези українських лемківських говорів» І. Панькевича, «Очерки по истории закарпатских говоров» Л. Деже, «Лубенські говірки та їх діалектна суміжність: фонетичні риси протягом трьох століть» І. Варченка, «Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст.» В. Мойсієнка та ін.).

Згадані дослідження вказують на постійний інтерес мовознавців до писемних пам'яток як свідчень розвитку української мови в її численних діалектних різновидах. Однак попри досить велику кількість праць, присвячених вивченню минулого українських говорів і говіркових рис у давніх текстах, деякі теоретико-методологічні питання у студіях з історичної діалектології ще недостатньо опрацьовані. Окрім того, збереглася досить велика кількість давніх пам'яток, поки що не вивчених із погляду наявності в них ознак територіальних діалектів.

Мета нашого дослідження – схарактеризувати деякі методологічні особливості вивчення писемних пам'яток з точки зору історичної діалектології на матеріалі рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст.

Під час вивчення давнього тексту в історико-діалектологічному аспекті передусім потрібно дати відповідь на питання: які саме елементи в пам'ятці можна вважати говірковими?

Основна підстава, що дозволяє виявити діалектні елементи у текстах попередніх століть, – наявність відповідних фактів у сучасних діалектах, адже говори, особливо архаїчні, є консервативними, вони зберігають риси попередніх періодів розвитку мови. Отже, в історико-діалектологічних дослідженнях учені зазвичай опираються на **принцип відносної сталості мови**,

тобто положення про те, що локальні особливості мови певної території протягом багатьох століть зазнають тільки незначних змін (принаймні там, де не було великих міграцій населення). Саме така стабільність мовної системи дає змогу простежити існування говіркових елементів у діахронії.

При цьому актуальним стає питання генези й формування діалектних груп української мови. Існують гіпотези, що більшість говірок південно-західного наріччя (волинські, наддністрянські, надсянські, бойківські, західноподільські та покутські) ведуть свою традицію в тих самих ареалах від доісторичних часів, оскільки там існувала неперервність заселення [17, с. 53; 92]. Лемківські говірки могли сформуватися близько XIII ст., як і бойківські [Там само, с. 972–973]. Подібно дотримується думки про тяглість багатьох діалектних груп Г. Півторак – серед діалектних макрозон, що склалися на період XIII ст. на території колишньої Київської Русі, він визначає південно-західну (галицько-волинську), карпатську, поліську [13, с. 11–12].

Одним із перших прикладів застосування принципу відносної сталості мови є вже згадана праця Я. Головацького «Розправа о язиці южноруськім і єго нарічіях», де автор зауважив, що належність деяких писемних пам’яток до певного наріччя української мови можна встановити, оскільки діалекти давніші, ніж прийнято вважати. Мова народу змінюється дуже повільно – «столітний старець тим самим нарічієм говорит, що малий хлопець правнук або пращур єго» [6, с. 45]. Особливо архаїчними Я. Головацький вважає діалекти Галичини і Закарпаття («Галицької та Угорської Русі»), оскільки гірські місцевості завжди найдовше затримують «старий бит і знаки стародавной бесіди» [Там само, с. 29]. І навіть на рівнинах, де географічні умови сприяють асиміляційним процесам, діалектні відмінності не дуже стираються, а наріччя лише незначною мірою модифікуються протягом тривалого часу.

Тісний зв’язок минулого й сучасного в діалектному мовленні усвідомлював І. Панькевич. Він вивчав історію карпатських діалектів на матеріалі текстів, що виявляють говіркові риси цієї території, а під час вивчення діалектної специфіки окремих писемних пам’яток враховував дані синхронійної діалектології. Виокремити діалектизми у памятках йому

допомагає інформація про існування тих чи тих форм у сучасних говірках Карпатського регіону [11].

Виділимо **низку критеріїв**, за якими можна виокремити діалектні мовні явища, зафіксовані в писемних пам'ятках.

1. Наявність аналогічних звуків, словоформ, лексем, синтаксичних конструкцій у сучасному діалектному мовленні. Він безпосередньо випливає з принципу відносної сталості мови. Якщо в пам'ятці виявлено форми, що збігаються з сучасними говірковими, то перед нами – вияв місцевого діалекту (говірки автора або переписувача пам'ятки). Такий підхід використовували практично всі дослідники пам'яток української мови: І. Свєнціцький, І. Огієнко, І. Панькевич, М. Станівський, І. Керницький, У. Єдлінська, О. Горбач, В. Німчук та ін. При цьому зазвичай враховують, з якої території походить текст чи його автор, і визначають відповідні говіркові риси, порівнюючи їх з даними про сучасний стан цього діалекту. Або ж встановлення певних діалектних рис може дати вказівку на походження пам'ятки – це актуально тоді, коли текст нелокалізований або коли існують сумніви щодо українського походження пам'ятки. Слід враховувати і специфічні мовні риси, які зараз не трапляються в діалектному мовленні, але цілком могли існувати кілька сторіч тому.

2. Зіставлення текстів одного періоду з різних територій. Їхні відмінні відповідні риси можна вважати діалектними. Цей критерій сформулював Д. Гринчишин [7, с. 175]. Його варто застосовувати передусім у вивченні пам'яток сталого змісту, адже в них такі риси виступають рельєфніше. Проте навіть у різножанрових текстах можна визначити відмінності у звуковому оформленні слів, вживанні певних граматичних форм тощо.

3. Відкидання елементів, характерних для літературно-писемної мови відповідного періоду, оскільки вони могли з'явитися на будь-якій території, а їх уживання було зумовлене відповідною кваліфікацією переписувача. При цьому можуть виникнути труднощі через специфіку літературно-писемної мови попередніх періодів, зокрема XVI–XVII ст., адже її особливістю була значна кількість полонізмів та – у певних жанрах – церковнослов'янізмів. Тому цей

критерій треба застосовувати з застереженнями, адже, наприклад, у багатьох західноукраїнських діалектах є значна кількість рис, спільних з польською та іншими західнослов'янськими мовами. Чимало рис поєднує їх і з церковнослов'янською, тому під час аналізу пам'яток з західноукраїнських земель не можна відкидати всі церковнослов'янізми й полонізми – треба врахувати поширеність цих форм у діалектах. Не варто забувати, що загалом у творенні літературно-писемної мови періоду XVI–XVII значна роль належить письменникам-вихідцям з західноукраїнських земель (можна назвати хоча б імена П. Беринди, М. та Г. Смотрицьких, А. Радивиловського тощо).

Згадані критерії є підставовими для виділення у пам'ятці діалектних елементів. Окрім того, у виявах діалектного мовлення в писемних текстах можна простежити **деякі закономірності**. Наприклад, значно більше діалектизмів є в пам'ятках, мова яких наближається до народнорозмовної. А мова текстів, своєю чергою, залежить від їх жанру, функціонального призначення. Тому найбільше діалектних елементів можна відшукати, наприклад, у грамотах, актових книгах, учительних Євангеліях, покрайніх записах, інтермедіях [7].

Діалектні риси відбиті у пам'ятках різних періодів, але, як правило, що давніший текст, то менше можна відстежити у ньому мовних особливостей території, з якої він походить. Наприклад, до XV ст. в пам'ятках з Закарпаття практично не виявлено місцевих мовних рис [11, с. 19].

Цікаві спостереження щодо особливостей проникнення народного мовлення в літературну мову XVII–XVIII ст. зробив П. Житецький, а саме: «вченість письменника обернено пропорційна народності його мови» [8, с. 57]. Тобто від постаті переписувача й жанру пам'ятки залежить те, яка кількість розмовних елементів з'явиться в тексті. Окрім того, що далі предмет мовлення стояв від життя, то менше вважали можливим говорити про нього народною мовою, тому в текстах конфесійного стилю тяжіння церковнослов'янської традиції було значно більшим, ніж у пам'ятках світських жанрів. Проте і в творах полемічного та догматичного змісту в XVII ст. вплив народної мови вже

був відчутним, це стосується й УЄ та збірників проповідей того часу [Там само, с. 57–58].

Отже, на підставі низки критеріїв і з урахуванням деяких закономірностей можливо виділити у писемних пам’ятках діалектні елементи.

Серед текстів, які дають безліч матеріалу для історичної діалектології, вагоме місце посідають малодосліджені на сьогодні пам’ятки – учительні Євангелія (далі УЄ). Це збірники проповідей на неділі та свята протягом року, розташовані у певному порядку, з повчаннями та тлумаченнями відповідного уривка євангельських читань.

Жанр УЄ на українських землях землях відомий з XIV ст., коли з грецької на церковнослов’янську було перекладено збірник, який у науковій літературі традиційно називають УЄ Каліста. Це УЄ було дуже популярним і поширювалося спочатку в рукописах, а тоді було надруковане 1569 р. в Заблудові [15, с. 40].

Жанр УЄ актуалізувався в період українського національно-культурного відродження XVI–XVII ст., коли в українському суспільстві знайшов відгук принцип читання й тлумачення Святого Письма народною мовою і впровадження народної мови у богослужіння. Так з’явилися перші українські переклади Біблії – Пересопницьке Євангеліє, Крехівський Апостол, Євангеліє Негалевського. У тому самому контексті треба розглядати створення УЄ нового типу. Це були винятково рукописні тексти, писані книжною українською мовою з великою часткою народнорозмовної, стиль їх викладу був простим і доступним для пересічного слухача/читача.

Такі УЄ були поширені переважно на західноукраїнських теренах. Більшість їх списків потрапила до книгозбірень з церков Галичини та Закарпаття. З покрайніх записів відомо про УЄ з околиць Кросна, Сянока, Перемишля, Самбора, Сколе, Турки, Жидачева, а також населених пунктів Закарпаття й Пряшівщини [16, с. 25–26]. Про те, що УЄ були дуже розповсюдженими, свідчить велика кількість списків, що збереглися до наших часів (їх відомо понад сто). [Там само, с. 23]

Нові УЄ були переважно анонімними оригінальними творами. Оскільки вони не були канонічними, це зумовило значну різноманітність списків, що відрізняються між собою змістом і складом проповідей, а також мовою, правописом (мовні засоби можуть відрізнятися навіть в ідентичних за змістом уривках). Отже, специфіка УЄ полягає ще й у принципі створення цих пам'яток – практично ніколи не можна сказати, що перед нами оригінальний твір – як правило, ми маємо справу з ланкою в ланцюзі копій, створеною на основі вже наявних списків. Під час укладання кожного списку переписувач додавав щось нове – користувався дещо іншими джерелами, міняв спосіб викладу чи мовні засоби. Тому немає двох однакових копій УЄ і їхня мова завжди відрізняється, навіть якщо уривки збігаються за змістом.

УЄ дуже цінні саме з погляду їх мовного оформлення. Здебільшого мову УЄ характеризують як «просту», тобто народну, протилежну до церковнослов'янської як мови релігії та церкви. Окрім того, в УЄ є незначна частка церковнослов'янізмів та полонізмів. Очевидно, що метою всіх авторів УЄ було донести слово Боже зрозумілою для читача чи слухача мовою. Чудовим підтвердженням такої позиції може бути цитата з Нягівського УЄ: «*штобы ...пупъ проповѣдавъ слово божєє:, святоє євангеліє, на языкъ, которымъ мовлятъ люде, штобы могли розумѣти убогыи. Што хоснуєтъ имъ, коли пупъ мовитъ по языку чужому, што они нє розумѣют?*». [Цит. за 15, с. 46]. Мабуть, передусім такій позиції переписувачів ми завдячуємо те, що УЄ містять величезну кількість говіркових рис. Це зумовлює виняткову цінність текстів для історичної діалектології.

Розглянемо одинадцять списків УЄ з відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Беремо до уваги списки відносно великого обсягу (200 і більше аркушів), де можна простежити послідовність вияву певних діалектних особливостей. З урахуванням вищезгаданого принципу та критеріїв у текстах пам'яток вдалося виявити чимало діалектних елементів. Оскільки основною підставою для того, щоб кваліфікувати певні форми як діалектні, є наявність відповідних форм в

українському говірковому мовленні, ми опиралися на дані синхронної (умовно) діалектології, зафіксовані в атласах, монографіях та підручниках.

Значна кількість виявлених в УЄ говіркових рис притаманні більшості діалектів південно-західного наріччя української мови. Серед них:

1) наявність звука [о] перед складом з наголошеним [а] [1, № 59]: *лѣпшє милова*^{л} *бо*^{ога}^{т}*ство. нѣ*^{ж}*ли цр*^{с}*тво нб*^{с}*ноє* (VII, 105а), *заховоую*^{т}*сѧ го*^{р}*раздь* (VIII, 160б);

2) вияви перезвуку [а] після м’якого приголосного в [е] ([і]) [1, № 40–41; 3, с. 218, 235]: *пам*^{ѣ}*тати* (VI, 29б), *вставаючи и л*^{ѣ}*гаючи* (I, 327б), *т*^{ѣ}*готоѫ грѣ*^{х} *наши*^{х} (III, 145а), *нєщєсливый* (XI, 105а);

3) дисиміляція у групі [кт] [2, с. 32]: *были до**хт**орми* (X, 334а);

4) закінчення *-и*(*-ы*) у Р. в. одн. іменників колишніх *-ja-* та *-i-*основ [1, № 175; 12, с. 227; 14, с. 49]: *вєлїкоє дрѣжѣнѧ! зємл**и*** (IX, 42а), *ω*^{т} *всѧкаго гнѣва и напаст**ы*** (VI, 127а);

5) флексія *-ов* в О. в. одн. іменників ж. р. [1, № 171; 3, с. 211; 12, с. 216]: *зажєгши свѣчкоу а закрыєть єи коробк**овь*** (II, 191–192), *Sмиє*^{м}*, або гадин**о**^{в}* (XI, 172б);

6) числівники ***оден*** [1, № 225]: *на* ***одє***^{н} *ча*^{с} *мр*^{ѣ}*твь бы*^{л} (III, 47б); ***дев’ятдесят*** [1, № 230]: *сажєнїи*^{с} *, и* ***дєв ѧ***^{т} ***дєс ѧ***^{т} (IX, 288а); складні числівники на *-айцять* [14, с. 65–67]: *сѫдити* ***дванаиц ѧ***^{т} *колѣ*^{н} *ї*^{и}*лвы*^{х} (I, 96а); дробові числівники з *пол (пов)* [1, № 228; 14, с. 65–67]: ***по***^{л} ***сє***^{д}***ма*** *лѣта* (II, 197б), ***полъ чєтвє***^{р}***та*** *лѣта* (V, 177а), *ω*^{т} *къторого мѣсцѧ было* ***повтрит ѧ***! *милѣ* (VIII, 26б);

7) часте вживання енклітичних займенників [1, № 207; 3, с. 211]: *боудоу*^{т} *нарѣкати грѣ*^{ш}*нїи на* ***сѧ*** *сами* (I, 364а), *привєдѣтє* ***мы*** *єго тоу*^{т} (VI, 111а), *дѣла пославша*^{го} ***мнѧ*** (XI, 8б), ***моу*** *ω*^{т}*поу*^{с}*ти*^{л} *тисѧчу бъ* (IX, 160б), *Єсли* ***го*** *будє*^{ш} *наслѣдовати* (VII, 156а); редупліковані займенники *тот, сесь* [1, № 210; 2, с. 66]: ***тотоє*** *сѣно травноє* (X, 119б), *в* ***тотоу*** *пришлоую но*^{щ} (I, 204а), *на* ***сє***^{с} *свѣ*^{т} *миноѵщїи* (III, 104а), *кто* ***сєсю*** *воду пїєтъ* (XI, 4б);

8) дієслівні форми на *-сь* у II особі одн. тепер. часу [1, № 243; 3, с. 220]: *мѧса нє и**сь*** (VI, 9б), *Єсли болшє выда**сь*** (V, 128а);

9) вільна позиція частки *ся* [1, № 248]: *хочѫ **сѧ** ω^т^ тєбє бєзгрѣшнагω **кр҃^с^тити*** (VII, 163а) та ін.

Найбільша кількість виявлених говіркових рис притаманні особливій групі діалектів у межах південно-західного наріччя – карпатській. Це, зокрема:

1) збереженість звука [ы], типового для карпатської групи говорів [12, с. 59; 3, 224; 9, с. 115]. Про те, що звук існував у говірках переписувачів УЄ, свідчить практично повне збереження його в етимологічних позиціях;

2) характерні рефлекси колишніх *ъ, ь* з плавними [й, № 69–70; 12, с. 33; 18, с. 51]: *д**ры**ва* (I, 52а), *к**ир**вє и^х^ буду искати* (XI, 85а), *оу своЄмь* [оці] *нє видишь б**єр**вєна* (II, 133б);

3) передання на письмі звука [дж] [1, № 109–110; 10, с. 124; 18, с. 79, 80]: *пов**ѣч**ь ми* (X, 301а), *хо**ч**ова^л^ до цр҃кви* (X, 301а);

4) рефлекси звука [о] в новозакритому складі [1, № 51–53; 18, с. 34]: *д**оу**ити цр҃^с^тва нб҃^с^наго* (I, 111а), *в п**оу**^в^ночи* (IX, 261б), *п**у**шо^в^ є^м^ и оумылємсѧ* (XI, 9а), *нар**ю**^д^* (VII, 190а), *с**у**^л^ зємли* (IX, 113б);

5) палатальність [ж], [ч], [ш], [дж], [р] [3, с. 209, 222, 226; 2, с. 38]: (***шѧ***^п^*коу* (I, 349б), *ва**жѧ**^т^* (VIII, 147б), ***чю**жозємєць* (I, 222а), *бога**чѧ*** (IV, 147б), *ѡдє**чю*** (X, 314б), *пасты**рь*** (II, 61б), *ключа**рь*** (III, 68б);

6) флексія *-є* в Р. в. одн. іменників колишніх *-ū-, -r-, -n-, -t*-основ [10, с. 126–127; 12, с. 199]: *ω^т^ полудн**є*** (III, 28б), *ω^т^ кров**є*** (III, 149б); *єди^н^ сн҃ь в матєр**є*** (VII, 99б), *ω^т^ плємєн**є*** (III, 178а), *мнѣ нѣколи нє да^л^ єси нї козлѧт**є*** (IX, 6а);

7) закінчення *-ове* (*-еве*) (у тім числі для назв неістот) [12, с. 189; 1, № 190–191; 9, с. 116; 5, с. 66]: *слѣпц**єв**є* (I, 123б), *ѡныи философ**ов**є хитрыи* (VII, 43а), *лис**ов**є язвины маж^т^. и птах**ов**є нб҃^с^ныи гнѣзда* (III, 14б), *сад**ов**є ваши нє будоу^т^ родити ва^м^* (VII, 98б);

8) форми вищого та найвищого ступеня порівняння прикметників з префіксом *май* [1, № 223–224; 12, Укр., с. 261]: *тота на*^{м} *рѣчъ є*^{ст} ***май*** *пєлнѣйшаѧ* (XI, 7б), *тото гумно ро*^{з}*мє*^{ч}*у и ищє* ***май*** *вєликоє будє* (XI, 116б);

9) специфічні займенники *тко* [1, № 214; 3, с. 228]; *нє зна*^{л} *и са*^{м} ***тко*** *Єго ѡ*^{з}*доровиль* (V, 42а); *овун* [12, с. 266]: *а якъ* ***ѡвунъ*** *има*^{в} *миловати ближнєго своєго, коли* ***ѡву***^{н} *бы*^{л} *богатый* (XI, 71а); неозначені займенники з часткою *да-* [3, с. 230]: *айно бы* ***дашто*** *булшє давъ* (XI, 48а); заперечний займенник *нич* [5, с. 72; 14, с. 61]: *нє илъ* ***ни***^{ч} (X, 303а);

10) стягнені дієслівні форми теперішнього часу та наказового способу [3, с. 225; 1, № 237; 14, с. 68]: *нє* ***ѡ***^{т}***рима***^{ш} *ни*^{ч} (VII, 136а), *кто* ***колата***^{т} *отвори*^{т}*сѧ Ємоѵ* (IV, 156а), *чю*^{д}*жозємца* ***оувє***^{д} *в домь свой* (X, 26б), ***по***^{д}***мо*** *молитисѧ* (VII, 199б);

11) закінчення *-ме* у І особі множини дієслів [1, № 241; 3, с. 225; 9, с. 116]: *довжны* ***Єсмє*** (XI, 162б), *на то ни*^{ч} *нє дбає****мє*** (X, 136а) та ін.

Рідше трапляються діалектні риси, які вказують на конкретний говір. Наприклад, типові особливості лемківських говірок виявляють написання літери *ы* після шиплячих [18, с. 84]: *по****жы****то*^{к} (I, 319а), *ѡ*^{т} *об****жы***^{р}*ства* (VII, 165б), *дово*^{д} ***щы****рїй* (V, 73б); літери *и* замість нового *ѣ* після шиплячих приголосних [17, с. 51]: *доконч****и****нѧ* (X, 136а), *длѧ продлъж****и****нѧ* (VII, 115б); вживання *ы* на місці *ѣ* [9, с. 122]: *на*^{д} *ты*^{м} *б****ы***^{д}*ны*^{м} (XI, 102а); *в про*^{з}*б****ы*** *своєй* (VI, 83а); рефлекси сполуки *л, р* з *ь,ъ* [18, с. 51; 17, с. 592; 12, с. 69]: *нє к****ы***^{л}*нѣтєсѧ* (X, 307а), ***тырвати*** (X, 242а); *ы* на місці [о] в закритому складі [18, с. 34; 9, с. 115]: *оучи*^{н}*к****ы***^{в} *сѧ єго ѡ*^{т}*мѣтаю*^{т} (IX, 102а).

Ознаками закарпатських говірок можна вважати форму *дны* у Н. і З. в. мн. [12, с. 203]: *дны свои нє проклиналъ* (XI, 2б); залишки аориста у формах І особи одн. та мн. минулого часу та умовного способу [1, № 247; 5, с. 2; 3, с. 211, 225]: *нє* ***мѡгь Є***^{х} *Ємоу ни*^{ч} *помочи* (IV, 205а); ***принѧли***^{х}***ми*** *дары* (IX, 38а), *а що*^{ж} *минѣ до суду скоро* ***бы***^{х} ***оумєръ*** (XI, 10–11).

Оскільки порівняно небагато виділених елементів вказують на конкретні діалекти і часто в одному списку трапляються риси, характерні для різних

говорів, це ускладнює локалізацію пам'ятки. Проте в деяких УЄ спостерігаємо переважання певних діалектних особливостей, які дозволили пов'язати ці пам'ятки з конкретною місцевістю. Зокрема, УЄ XI виявляє найбільше закарпатських діалектних рис, УЄ VII, УЄ X, а також, можливо, УЄ I походять з Лемківщини, УЄ VIII та УЄ IX – з Бойківщини. В інших текстах переважають саме карпатські діалектизми, хоч важко визначити домінування рис якогось одного говору. Однак маємо підстави стверджувати походження наявних УЄ з території Карпат – із Лемківщини, Бойківщини, Закарпаття.

На прикладі УЄ бачимо, що аналіз мови писемних памяток з погляду історичної діалектології із застосуванням принципу відносної сталості мови здатний надати нову інформацію щодо особливостей становлення українських діалектів (зокрема карпатської групи), а також дасть змогу виявити наявність і поширення діалектних рис у часовому зрізі, з якого походять пам'ятки. Окрім того, на підставі наявності вузькодіалектних мовних особливостей можна локалізувати рукописи, тобто з'ясувати походження їхніх авторів чи переписувачів.

Особливо все вищесказане є актуальним щодо учительних Євангелій, які на сьогодні не є настільки відомими та дослідженими памятками, як, наприклад, Пересопницьке Євангеліє чи Крехівський Апостол. А проте УЄ, без сумніву, унікальні, адже вони стали одними з перших українських перекладів Біблії, відіграли значну роль у формуванні літературно-писемної мови на народній основі, а також підвищили статус української мови в тогочасному суспільстві. Однак мову значної частини списків УЄ на сьогодні не вивчено, зокрема з точки зору наявності в ній говіркових особливостей, а це відкриває широкий простір для дослідження минулого карпатських діалектів.

Джерела:

УЄ I – 1558 р., ф. 2 (Нар. дому), № 379.

УЄ II – ост. чверть XVI ст., ф. 2 (Нар. дому), № 77.

УЄ III – кін. XVI – поч. XVII ст., ф. 77 (А. С. Петрушевича), оп. I, № 31.

УЄ IV – кін. XVI – поч. XVII ст., ф. 77 (А. С. Петрушевича), оп. I, № 77.

УЄ V – кін. XVI – поч. XVII ст., ф. 1 (НТШ), оп. І, № 91.

УЄ VI – 1603 р. (Чолгани), ф. 77 (А. С. Петрушевича), оп. І, № 78.

УЄ VII – 1635 р. (Височани, переписувач Тимофій), ф. 2 (Нар. дому), № 62.

УЄ VIII –1641 р., ф. 77 (А. С. Петрушевича), оп. І, № 32.

УЄ IX – перша чверть XVII ст., ф. 2 (Нар. дому), № 31.

УЄ X – друга чверть XVII ст., ф. 1 (НТШ), оп. І, № 397.

УЄ XI – 1668 р. (переписувач Стефан Плав'янський), ф. 1 (НТШ), оп. І, № 234.

Література:

1. Атлас української мови : У 3 т. Т. ІІ: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / ред. Я. Закревська. – К.: Наук. думка, 1988. – 520 с.

2. *Бандрівський Д. Г.* Говірки Підбузького району Львівської області / Д. Г. Бандрівський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 104 с.

3. *Бевзенко С.* Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.

4. *Бузук П.* З історичної діялектології української мови. Говірка Луцької Євангелії XIV в. / Проф. Петро Бузук // Збірник комісії для дослідження української мови. – К., 1931. – С. 127–138.

5. *Верхратський І.* Знадоби до пізнання угорско-руских говорів. Ч. І. Говори з наголосом движимим / Іван Верхратский. – Львів, 1899. – 276 с.

6. *Головацький Я.* Розправа о язицѣ южнорускôм и его нарѣчіяхъ[…] / Яковъ Головацкий. – Львів, 1849. – 64 с.

7. *Гринчишин Д.* Писемні пам'ятки XVI–п. п. XVII ст. як джерело вивчення українських діалектів / Дмитро Гринчишин // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Міжнародна конференція на честь 80-річчя проф. Йосипа Дзендзелівського : зб. наук. праць – Ужгород, 2001. – Вип. 4. – С. 175–181.

8. *Житецький П. Г.* Нарис літературної історії української мови в XVII ст. / П. Г. Житецький // Житецький П. Г. Вибрані праці. Філологія / П. Г. Житецький. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 20–138.

9. *Зілинський І.* Праці про говірки Лемківщини (від Попраду до Ослави) / Іван Зілинський. Вступ та редакція Михайло Лесів, підг. до друку Володимир Пилипович. – Горлиці, 2008. – 255 с.

10. *Лесів М. Я.* Українські говірки у Польщі / Михайло Лесів. – Варшава : Вид-во «Український архів», 1997. – 496 с.

11. *Панькевич І.* Нарис історії українських Закарпатських говорів. Частина перша : Фонетика / Іван Панькевич. – Прага, 1958. – 132 с.

12. *Панькевич І.* Українські говори підкарпатської Руси і сумежних областей. Частина І. Звучня і морфологія / Др. Іван Панькевич. – Прага, 1938. – 550 с.

13. *Півторак Г. П.* Діалектна ситуація в Київській Русі / Г. П. Півторак // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 6–13.

14. *Пура Я. О.* Говори західної Дрогобиччини. Ч. 1 / Я. О. Пура. – Львів : Львів. держ. пед. ін-т, 1958. – 88 с.

15. *Чепіга І. П.* Учительне Євангеліє як жанр ораторсько-проповідницького письменства / І. П. Чепіга // Мовознавство. – 1995. – № 6. – С. 39–46.

16. *Чуба Г.* Українські рукописні учительні Євангелія. Дослідження, каталог, описи / Галина Чуба. – К. ; Львів : Свічадо, 2011. – 224 с.

17. *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов – Х. : Акта, 2002. – 1054 с.

18. *Stieber Z.* Dialekt Lemków. Fonetyka i fonologia / Zdzisław Stieber. – Wrocław : Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1982. – 113 s.

Khrystyna MAKOVYCH

ANCIENT MANUSCRIPT IN THE LIGHT OF OF DIALECTOLOGICAL STUDIES (BASED ON HAND-WRITTEN DIDACTIC GOSPELS FROM CARPATHIANS)

Some methodological features of study of manuscripts in terms of historical dialectology are determined: the principle and basic criteria for the identification of dialectal elements in the written monuments. By using the principle of relative constancy of language and number of criteria dialectal elements in eleven didactic Gospels of 16th-17th centuries have been distinguished. The dialectal peculiarities found in the monuments are inherent in west Ukrainian dialects, especialy

Carpathian dialects. Found dialectal features helped to establish the origin of manuscripts from Carpathian region, namely Boikivschyna, Lemkivschyna, Transcarpathian region.

Key words: historical dialectology, written monument, didactic Gospel, dialectal element.

Христина МАКОВИЧ

ПИСЬМЕННЫЙ ПАМЯТНИК СКВОЗЬ ПРИЗМУ ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ РУКОПИСНЫХ УЧИТЕЛЬНЫХ ЕВАНГЕЛИЙ С ТЕРИТОРИИ КАРПАТ)

Схарактеризированны некоторые методологические особенности изучения письменных памятников с точки зрения исторической диалектологии: сформулирован принцип и критерии выделения диалектных элементов в древних текстах. На основании принципа относительной стабильности языка и с помощью ряда критериев выделены диалектные черты в одинадцати списках учительных Евангелий XVI–XVII вв. В текстах обнаружены диалектные элементы, свойственные в целом юго-западному наречию украинского языка, а также диалектам карпатской группы. Указанные диалектизмы дали возможность установить происхождение рукописей с территории Карпат, а именно с таких украинских земель, как Бойковщина, Лемковщина, Закарпатье.

Ключевые слова: историческая диалектология, письменный памятник, учительное Евангелие, диалектизм.